

İqtisadi azadlıq və sülh *Erik Qartzke*

İkinci fəsil

“Azad Düşüncələr” Assosiasiyası

Bakı - 2009

Mündəricat

Giriş.....	3
Ön söz.....	4
İqtisadi azadlıq və Dünya müharibələri	4
Kapitalist sülhü: təkmilləşən izah	6
Nəzərə alınmalı əlavə faktorlar.....	11
Kapitalist sülhün gələcəyi	13
Nəticə	17
Əlavə : Məlumatların mənbəyi.....	18
Qeydlər	21

Giriş

Yaxın Şərqdəki müharibəni və böyük hava limanlarından tutmuş yerli ticarət mərkəzlərindəki müxtəlif sahələrə terror hücumlarının perspektivini nəzərə almasaq, dünyanın böyük qisminin uzunmüddətli sülh dövründə yaşamasını xatırlatmaq yerinə düşər. Həqiqətən də, II Dünya müharibəsindən sonra inkişaf etmiş ölkələr bir-biri ilə vuruşmamışlar. Bu sülhün qeyri-adiliyinin səbəbi güclü millətlərin tarixən münafişəyə daha çox meyli olmasıdır. Tusidaydların zamanından başlayaraq, dövlətlər öz sərvətlərindən daha çox ərazi əldə etmək və qonşularının işləri üzərində dominantlıq etmək üçün istifadə edirdilər. Bugünkü güclü dövlətlərin öz sələflərinə nisbətən daha az davakar olması səbəblərinin dərk edilməsi sülhü qorumaq və onun bəhrələrindən daha çox yararlanmaq üçün önəmlidir. Demokratiya ilə sülh arasında səhv assosiasiyalara əsaslanan siyasətlər, görünür, həll etdiklərindən daha çox problem yaratmağa məhkumdur.

Klassik liberal nəzəriyyə sülhün şərhini üçün iki istiqamət müəyyən etmişdir ki, bunlardan biri əsas diqqəti dövlətin forma və praktikasına, ikincisi isə azad bazarlara və özəl mülkiyyətə yönəldir. Daha çox İ. Kantın əsərlərində rast gəlinən birinci formula, son onillikdə beynəlxalq siyasəti öyrənən tələbələrin böyük diqqətini cəlb etmişdir. Kant respublikaların digər dövlət idarəçilik formalarına nisbətən daha az müharibə meyilli olduğunu iddia etməklə yanılırdı. Əksinə, tədqiqatçılar müəyyən etmişlər ki, demokratik dövlətlərin vuruşması və ümumiyyətlə, güc tətbiq etməsi ehtimalı çox azdır. Sonralar bu “demokratik sülh” inkişaf etməkdə olan demokratiyaların inkişaf etməkdə olan diktaturalar qədər müharibə meyilli olmasının kəşf edilməsi ilə qanundan kənar elan olundu. Demokratik norma, institut, yaxud şəffaf qaydalar kimi sülh effektlərini əhatə edən mövcud şərhlər, firavanlığın sülhün bərqərar olması üçün niyə əsas şərt olduğunu izah etməyə çalışmalıdır.

Liberal siyasi iqtisadiyyat belə ziddiyyət təklif etmir. Monteskyu, Adam Smit, Riçard Kobden, Norman Angell və Riçard Rozekrans kimi alimlər həmişə iddia edirdilər ki, azad bazarların dövlətləri mütəmadi toqquşma təhlükəsindən xilas etmə potensialı var. Kapitalizm müharibəyə son qoyan, yaxud onu qeyri-zəruri edən şərtlər yaratmaqla dövlətlərarası əməkdaşlığa dəstək verir. Azad bazarlar dövlətlərarası rəqabət üçün tez-tez hərbi gücdən istifadəyə ehtiyac yaratmayan münafişələri ehtiva edən digər bir məkan təmin edir. İqtisadi azadlığın mümkün etdiyi kommersionda transformasiya beynəlxalq əlaqələrdə də transformasiyaya gətirib çıxarır. İstilaçılıq baha başa gələn və mənfəətsiz bir şeyə çevrilir. Müasir iqtisadiyyatda sərvəti güc vasitəsilə “oğurlamaq” aqrar və erkən sənaye cəmiyyətlərində olduğundan daha çətinidir. Bu cür “kapitalist sülhünün” yetişməsi ləng olsa da, onun vasitələri və sübutları iqtisadi azadlıq və münafişələrin azadılması arasında möhkəm əlaqə yaratmaq üçün hazırdır. Mən azad bazarların sülhə dəstək olduğunu sübut etmək üçün Qvartney və Lousonun tərtib etdiyi İqtisadi Azadlıq İndeksindən və müxtəlif statistik təhlillərdən istifadə edirəm. Mən həm də dövlətlərin vuruşmasına təsir göstərdiyi düşünülməyən digər müxtəlif amilləri də qiymətləndirirəm. İqtisadi azadlıq millətlərarası münafişəyə ümumilikdə mane olan ən nadir amillərdəndir.

Demokratiya bir çox səbəblərə görə arzu olunandır. Lakin nümayəndəli hökumətə dəstək verən və hətta onu güclə sırımağa çalışan siyasətlərin beynəlxalq sülhə birbaşa yardımçı olması ehtimalı çox azdır. Buradakı nəticələrdən aydın olur ki, demokratiya deyil, məhz azad bazarlar hərbi zorakılığa meyilli dövlətlərə böyük təsir gücünə malikdir. Ən yaxşı halda, demokratiya yalnız inkişaf etmiş sənaye ölkələri arasındakı münafişəni azalda bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr demokratik sülhdən faydalanmır. Əsasən də, avtokrat hökumətlərin dominantlıq etdiyi regionlarda demokratiyanın tətbiqinin beynəlxalq əməkdaşlığa birbaşa təsiri çox az olur. Həm də əsaslı tədqiqatlar göstərir ki, demokratik dövlət ancaq iqtisadi inkişafın nisbətən yüksək səviyyələri ilə əlaqə olduqda, sabit ola bilər. Ayrılıqda yoxsul ölkələri demokratik etməyə yönəlmiş siyasətlər nə siyasəti sabitliyə, nə də beynəlxalq sülhə zəmanət verə bilməz. Firavanlıq

sabit demokratiya üçün zəruri olduğundan və sülh yaratmağa kifayət etdiyindən, ən yaxşı xarici siyasət kapitalizmi gücləndirən və genişləndirəndir.

Ön söz

Beynəlxalq siyası iqtisadiyyatı öyrənən tələbələr həmişə iddia edirlər ki, qlobal bazarlar qlobal dostluğu gücləndirir. Kobden kommersiyanı “faydalı tibbi kəşf kimi dünyanın bütün millətlərinə sağlam və xilaskar zövq aşılamağa xidmət edəcək universal vasitə” adlandırır. (1903: 36). Kant yazırdı ki, “müharibə ilə uyuşmayan kommersiya ruhu gec-tez bütün dövlətlərdə yüksək səviyyəyə nail olur” (1957:32). Mill iddia edirdi ki, “məhz kommersiya təbiətən müharibəyə zidd olan şəxsi maraqları gücləndirmək və artırmaqla onu sürətlə lazımsız vəziyyətə gətirir” (1902: 390). Problem bunda idi ki, Mill yanılırdı. XIX əsr liberal siyası-iqtisadçıların müasir və ilkin nikbinliklərinin arasında saysız-hesabsız müharibə və kiçik münaqişələr durur. Onlar nədə yanılırdılar? Onlar nəyi düzgün dərk edirdilər? Hansı sübutla deyə bilərik ki, onların əsas görüşlərini əbədi həqiqətin şikayətediciliyi təşkil edir?

İdeyalar həmin dövrün hadisələri ilə həmahəng axır və zəifləyir. Kapitalizmin dövlətləri daha az müharibə meyli etməsi ideyası, bazarlarda bolluq və qarşıdurma daha az olduqda, asanlıqla bəraət qazanır. XIX əsrin sonunda yaşayan dövlət adamları və intellektuallar azad bazarlarla beynəlxalq sülhün ədalətli olması ideyasını ancaq Avropanı 1914-cü ildə dağılmış görəndən sonra qəbul etdilər. İqtisadi və siyası böhranların həcmi artdıqda, dünyanı tamamilə Hobbs sayacağı görmək eyni dərəcədə asandır. Realist alimlər olan Kennet Voltz və Con Mörşaymer soyuq müharibə dövründə bildirdilər ki, dünyanın azad və inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin müharibəyə az meyli olması faktına baxmayaraq, qlobal iqtisadi əlaqələr dövlət işlərinin idarə edilməsində o qədər də əhəmiyyətli deyil. Beynəlxalq əlaqələrin inamlı dərk – hələ dünya sülhü axtarışı bir tərəfdə qalsın – tələb edir ki, nəzəriyyələr siyası meyilləri sadəcə yamsılatmaqdan və ya intellektual üslubları ümumiləşdirməkdən daha çox iş görsün. Dünya çox səs-küylü məkandır. İndiki hadisələrdən ekstrapolyasiya olunmağımız bizi yanlış yola apara bilər. Həqiqətən, iqtisadi azadlıqla sülh arasındakı əlaqənin mütləq deyil, əslində tendensiya olması sosial fenomenin ehtimala əsaslanan təbiəti ucbatından mürəkkəbləşməsi və müharibəyə aparan saysız yollarla toqquşması daha çox güman olunandır. Statistik analizi dünya siyasətinə tətbiq etməklə, yalnız lətifə deyişməsinə əsaslanan mütəmadi ideyalar toqquşmasından o tərəfə gedə bilərik.

Burada mən azad iqtisadiyyatların dövlətlərarası münaqişələrin zəifləməsinə xidmət etməsini sübuta yetirmək istəyirəm. Əvvəlcə mən müasir müharibənin klassik liberal siyası-iqtisadi mənzərəsini canlandırmalıyam. Kapitalist sülhünün ənənəsi zəngin olsa da, dövlətlərin niyə vuruşduğu haqda əsas prinsipləri çox zəif əsaslandırılmışdır. Azad bazarların dövlətləri müharibə etmək ehtiyacından necə azad etməsini yaxşı dərk etmək inkişaf etmiş kapitalist ölkələri arasında sülhü möhkəmlətməyə və hətta genişləndirməyə kömək edə bilər.

İqtisadi azadlıq və Dünya müharibələri

Liberal məktəbin qızğın tərəfdarı, müəllif və siyasətçi kimi fəaliyyətinə görə Nobel mükafatı laureatı olan Norman Ancell (1933) sülhü iqtisadi tərəqqinin törəməsi kimi dərk edirdi. O, inkişaf etmiş ölkələr arasında müharibənin cazibədarlığını azaltmağa xidmət edən iki prosesi müəyyənləşdirir. Birincisi, inkişaf istehsalatda inkişafa gətirib çıxarır ki, bu da hücumu və istilanı faydasız edir.

X əsrin son rübündə Vikinq Anlaf üç dəfə Esseksə hücum etdi və hər üçündə də coxlu qənimət əldə keçirdi: onun doxsanadək gəmisini çayın mənsəbindən yola düşəndə qarğıdalı, dəri və monastrlardan qarət edilmiş əla paltarlarla yüklənmişdi... Tarixin əsasını təşkil edən qüvvələrin və insan motivlərinin dəyişməz qalmasını yadda saxlamaq haqqında təlimatlara sadıq qalaraq, mən daha güclü olan Britaniyanın X əsrdən sonra bunun əvəzini qaytaracağını təsəvvür etməyə çalışdım: donanmamız ticarət gəmilərini Skandinaviya yarmadasının kənd təsərrüfatı və sənaye malları ilə doldurur. (Ancell, 1933:103)

Dogrudan da, Britaniya donanmasının vikinqlər kimi qarətçilik etməsini düşünmək səfəhlik olardı. XX əsrədək nəşə dəyişib, lakin “Böyük illüziya” əsərinin ikinci nəşrinin 10 illiyi ərzində Britaniya İslandiya¹ qoşun yeritmiş və demək olar ki, Norveçi işğal etmişdir (Kersaudi, 1990)², Almaniya Danimarka və Norveçi (Ziemke, 1990) istila etmiş, Finlandiya Sovet İttifaqı ilə müharibəyə başlamışdır (Engle et al., 1992). Yalnız İsveç öz neytrallığını və suverenliyini saxlaya bilmişdir.

Hitler, Mussolini və Tojonu vikinqlərin rolunda təsəvvür etmək üçün böyük cəhd göstərməyə ehtiyac yoxdur. Ox dövlətləri tamamilə nostalji yaradan və əsasən anaxronik olan bir ideologiyayı bölüşürdülər ki, bu ideologiyaya əsasən dövlətin gücünün artırılması ərazinin genişləndirilməsi demək idi (Vaynberq, 1994; Kassels, 2003)³. Lakin II Dünya Müharibəsinin nə qədər “dəhşətli hal” olmasına baxmayaraq, inkişafın bəzi hallarda münaqişəni səngitdiyini iddia etmək mümkündür. Əvvəldən Oxların ilkin ərazi iddiaları Avropanın yoxsul iqtisadi periferiyasındakı dövlətlərə yönəlmişdir. Qərbi Avropa ölkələri ilə müharibə resursları ələ keçirmək üçün deyil, strateji məqsədlər üçün nəzərdə tutulur, Fransa və Birləşmiş Krallığı qorxutmaq məqsədi daşıyırdı (Vaynberq, 1994). Niyə hamının qəddarlıq modeli olan Hitler Avropanın əsas sərvəti Qərbdə olduğu halda, nisbətən yoxsul regionların yerləşdiyi Şərqi Avropaya hücum etdi? Finlandiya istisna olmaqla, heç bir Skandinaviya ölkəsinə ərazi genişləndirilməsi məqsədilə hücum edilmədi. Almaniyanın Norveçi istilasını ilkin olaraq planlaşdırılmış Britaniya hücumunu önləmək məqsədi daşıyırdı (Ziemke, 1990). Əsas vuruşan tərəflərin heç biri Norveçi nə qarət etmək, nə ərazisini genişləndirmək, nə də zor vasitəsilə resursları ələ keçirmək arzusunda deyildi. Planlaşdırılmış Anqlo-Fransa işğalı Şimal dənizi marşrutlarını qorumaq və Almaniyanın xam materialları əldə saxlamasına mane olmaq idi ki, bu da ancaq daha böyük müharibə kontekstində ağılabatan sayıla bilərdi. Həqiqətən, Norveçin neytrallığı alman məqsədlərini tamamlamaq kimi görünürdü.⁴ Hitler heç vaxt ən bahalı hədiyyə və Almaniyanın əsas dəmir filizi mənbəyi olan və yarısı Norveç vasitəsilə daşınan İsveçə hücum etmədi. (Foks, 1959; Haqlof, 1960).⁵ Hətta Müttəfiqlər müdaxilə edə bilmədikdə belə, Almaniya güc yolu ilə əldə etməkdənsə, Skandinaviya yarmadasının sərvətlərini pulla almağa üstünlük verdi.⁶

Bu heç də İsveçin müharibədən zərər çəkmədiyini bildirmir. Nasist rəsmiləri qeyri-bərabər gücdən istifadə edərək, İsveç hökumətinə müxtəlif məsələlərdə, xüsusən təchizat və personalın neytral ərazidən keçirilməsinə görə təzyiq göstərməyə başladılar. İsveç ona görə neytral qaldı ki, o, Oxlara işğaldan daha çox ticarət vasitəsi kimi xeyirli idi və o, müdrikcəsinə Norveçin sındığı yerdə diplomatikcəsinə əylə bildi (Karlqren, 1977).⁷ Buna görə də, Almaniya İsveçi tutmamağa üstünlük verdi, halbuki, bunu asanlıqla edə bilərdi. Hitlerin səbrliliyini çətinliklə onun mənəvi təmkinliliyinə, yaxud suveren hakimiyyəti ələ keçirmək məhdudiyətlərinə şamil etmək olar. Əksinə, belə məlum olur ki, İsveçin lazımı resurslarını işğal yolu ilə ələ keçirməkdənsə, ticarət yolu ilə əldə etməyin daha ucuz başa gəlməsi haqqında dəqiq hesablamaların aparılması məlumdur.

Ancellə görə ikinci proses iqtisadi liberallaşmanı ehtiva edir. Qlobal bazarların genişlənməsinə inteqrasiyası məhsul və xidmətlərin ticarət yolu ilə əldə olunmasını asanlaşdırır və müharibə yolu ilə narazı investorlardan yaxa qurtarmağı çətinləşdirir. Ancell işğalçı alman ordusunu Londonda təsəvvür edir:

Alman kreditinin Britaniya qızılı saxlamasında hər hansı üstünlük əldə etməsindən asılı olmayaraq, ümumi fəlakətə səbəb olan alman hökumətinin törətdiyinin qəddar aksiya olması faktı hər hansı əvəzlənmədən daha artıq olacaq. Bank ehtiyatlarını qarət edə bilən ölkə xarici investorların yan qaçaacağı ölkə olardı: kreditin əsas mahiyyəti inamdır və bundan imtina edənlər öz hərəkətləri üçün çox baha qiymət ödəməli olurlar. Londondakı alman generalissimusu Anlafın özündən daha az sivilizasiyalı ola bilərdi, lakin o, tezliklə özü ilə Anlaf arasındakı fərqi tapa bilərdi. Anlafı bank tarifləri və buna oxşar digər çətinliklər narahat etmirdi: lakin ingilis bankını qarət etmək istəyərkən general alman bankındakı hesabının yoxa çıxdığını və hətta ən yaxşı sərmayələrinin belə dəyərinin azalmasının şahidi olardı (Ancell, 1933: 106-107)

Ancell yenə yanılır, yalnız daha yaxından baxdıqda bunu dərk etmək mümkündür. Tez-tez I Dünya Müharibəsinin Balkanlardan başladığı xatırlansa da, Balkanların Avropanın iqtisadi cəhətdən ən yoxsul regionu olması unudulur. Hələ iqtisadi cəhətdən bir-birindən qarşılıqlı

surətdə asılı olan qərb ölkələrindəki böhranlar silsiləsində 1914-cü ildə aparan müharibə aydın hiss olunmasa da, Balkanlardakı böhranların toqquşmaya səbəb olması labüd idi (Straçan, 2001). Balkanlardakı münaqişəni iqtisadi azadlığın olmaması şərti ilə belə izah etmək asandır. Avstriya-Macaristan tərəfindən Serbiyaya qarşı başlanmış mübahisə müttəfiqlik əlaqələrinin möhkəm sistemi vasitəsilə genişləndi (Kissencer, 1994).⁸ Avropa üçün 1914-cü ildə problem dəqiq olaraq liberallaşma və integrasiyanın qeyri-bərabər olması idi, halbuki, siyasi loyallıq artıq qarşılıqlı iqtisadi asılılığın heç bir əhəmiyyət kəsb etmədiyinə zamanət verirdi. Ən inkişaf etmiş dövlətlər Şərqi Avropa ölkələri üzərindəki sövdələşmə rıçaqlarını genişləndirməkdən ötrü öz xarici siyasətlərini o dərəcəyədək ayırmışdılar ki, müttəfiqlik əlaqələri şərəfli sayılırdı. Səfərbərlik qərarları effektiv şəkildə Ancellin bəlağətli surətdə təsvir etdiyi iqtisadi qadağalara məruz qalmayan dövlətlərin əlində idi.

Qarşılıqlı iqtisadi asılılığın müharibə infeksiyasını törətməyə qadir olmaması heç də ilkin qığılcımı söndürməkdə onun təsirsizliyini bildirmir. Dünya müharibəsinin gözlənilməməsi Ancell iddialarının mühüm dəqiqliyinə kölgə salmışdır. Müharibədən sonrakı hadisələr, görünür, Ancellin liberal sülh təsəvvürünə uyğun gəlir. Müasir strukturlar o qədər də hərbi istilaya uyğun görünmür (Bruks, 1999).⁹ Beləliklə, Ancellin səhvi ondan ibarətdir ki, o, dövlətlərarası münaqişə üçün çox dar motivlər konsepsiyasını təqdim edir. Dövlətlər yalnız resurslara görə yox, həm siyasətlərə, həm də strateji coğrafi mövqeyə görə rəqabət aparırlar. Hansı ölkənin xəritənin harasında yerləşməsinin əhəmiyyəti var, xüsusən də, həmin ölkə böhranda olan protoqonistlərin arasındadırsa (Fazal, 2002). Buna görə də, ölkənin tələbinin nə (istər ərazisinin müstəqilliyi, istərsə də resurslar) olmasından asılı olmayaraq, bunun digərlərinin stimullarına, hətta müharibəyə də təsir ehtimalı var (Moravçik, 1997). Beləliklə, Ancell və digər klassik liberalların təklif etdiyi kapitalist sülhü yanlış deyil, natamamdır. Onun vaxt keçdikcə, təkamül edən bu cür şərhli özündə elə əsas məqamları ehtiva edir ki, yoxlanıldıqda empirik olaraq onları əsaslı kimi sübuta yetirmək olar.

Kapitalist sülhü: təkmilləşən izah

Monteskye “Qanunların ruhu” əsərində deyir ki, “ən varlı ticarətçinin elə bir görünməz sərvəti var ki, onu heç bir iz qoymadan hər yerə göndərmək olar... Beləliklə, hökmdarlar düşüdüklərindən daha artıq müdrikliklə idarə etməyə məcbur olurlar” (1985[1748];389). İqtisadi azadlıq budur ki, sən onu özünə apara bilərsən. Daxildə şərait pisləşdikdə, kapital ölkəni tərk edə bilər, beləliklə, cəmiyyətdə həm iqtisadi, həm də siyasi böhran yarada bilər. Aydın ki, dövlətlər kapitalın getməsinə istəmir. İş o yerə çatır ki, hakimiyyətdəkilər kapital axınının qarşısını ala bilmir, onda onlar nəyin hesabına olursa-olsun kapitalın daxilə qalması üçün əlverişli şərait yaratmalıdırlar.

Monteskye, Mill, Smit və digərləri ilə başlayıb R. Kobden, V. Ancell, R. Rossenkrans tərəfindən inkişaf etdirilən iqtisadi sülhün intellektual liberal ənənəsi kapitalizmin sülhü dəstəkləməsinin müxtəlif yollarını təklif edir. Bəlkə də, ən ümumi izah bundan ibarətdir ki, qarşılıqlı iqtisadi asılılıq ölkələr üçün elə müştərək bir dəyər yaradır ki, sonra bu dövlətlər əldə etdikləri həmin dəyərləri məhv etmək qorxusundan və bir-birilə vuruşmaqdan çəkindirir. Bu qeyri-mümkün olduqda, izah müştərək qənimətlərin münaqişənin səbəbi olmaması və ona kömək etməməsi ehtimalına əsaslanır. Tomas Şelling eyni kəndirlə bağlanmış və əslində ümumi bir tale bölüşən iki dağ alpinistinin hekayəsini nəql edir. Şelling hər hansı bir müştərək dəyərdən tərəfdaşa strateji təsir etmək üçün necə istifadə oluna biləcəyini göstərir: iqtisadi əlaqələri bölüşən dövlətlər faktiki olaraq həmin əlaqələri cüce oyunu oynamaq üçün işlədə bilər: əlaqələr dəyərli olduqca oyun da daha effektiv və təsirli olur (Şelling, 1966: 99-100). Əgər hər hansı dövlət çiçəklənən iqtisadi əlaqələri təhlükə altına salmaq istəmirsə, bu heç də sülhün öz-özünə gələcəyi demək deyildir. Digər ölkələr də vuruşmağa nifrət etməyə həvəsləndirilməlidir. Sülhü təmin etmək üçün bütün tərəflər cüce oyunundan, əslində, hərbi qüvvə işlətməkdən imtina etməlidirlər.

Beynəlxalq əlaqələri öyrənən tələbələr ənənəvi olaraq motiv və imkana (bacarıq) müharibəni izah etmək nöqtəyi-nəzərindən baxmışlar. Lakin sirli qətl romanları və Açar oyunu aydınlaşdırdığı kimi, bu şərtlər nadir hallarda kifayət edir. Fərdlər, qruplar və ölkələr tez-tez razılığa gələ bilmirlər. Lakin adətən müxtəlif məqsədli təşkilatlar anlayırlar ki, bahalı, yaxud həddən artıq dəbdəbəli tərzdən uzaq olmaq üçün sövdələşmələr üçün danışıqlar aparmaq olar. Bəs onda diplomatik uğur, yaxud müvəffəqiyyətsizlik nə ilə izah olunur? Beynəlxalq əlaqələrdə ən əsas problemlərdən biri rəqibin nə vaxt həqiqəti dediyini, yaxud demədiyini bilməkdir. Liderlər çox vaxt güc işlətməyə hazır olduqlarını iddia edirlər. Lakin əslində bu, hədə-qorxudur. Müharibələr bir sıra səbəblərdən törəyir, lakin əhəmiyyətli faktlardan biri narazılıq zamanı opponentin həll yolunun hansı minimum dərəcəsinə qane olacağı barədəki qeyri-müəyyənlikdir. Əgər kimsə iddia edirsə ki, müharibə resurslar üzərində sahibliyin təsdiqi və ya siyasi üstünlüklər üçün ən bahalı metoddur, onda diplomatik həllərin yaratdığı artıqlıq sövdələşməni vuruşmaqdan üstün etməlidir.¹⁰ Öz kartlarını qoruyan poker oyunçuları kimi siyasi liderlər də hesab edirlər ki, bəzən qalib gəlmək üçün ikiüzlülük etməlidirlər. Qeyri-müəyyənlik və fırlıdaq stimullarını nəzərə alaraq, diplomatiya uduza və münaqişə alovlanma bilər. Toqquşmalar da öz növbəsində, uyğun döyüşçülərin əllərindəki “kartlar” haqqında informasiyanı (dövlətlərin nisbi bacarığı və qətiyyəti barədə məlumatları) aşkarlayır. Həqiqətən də, müharibəyə son qoymaq üçün döyüşən tərəflər müştərək qəbul olunan sövdələşmələri əldə etməyin yollarını kifayət qədər öyrənməlidirlər.

İqtisadi azadlıq sülhü ən azı iki səbəb üçün vacibdir: birinci, azad bazarlar siyasi fəaliyyət üçün rezanator rolunu oynayır. Bazarları qorxudan aksiyalar investisiyanı ləngidir, daxili iqtisadi şəraiti pisləşdirir və beləliklə, yerli liderlər tərəfindən onların qarşısının alınması ehtimalı yaranır. Xaricdəki güc tətbiqi çox vaxt daxili investisiyanın aşağı düşməsi və kapital axını ilə müşayiət olunur (Bueno de Mesquita 1990). Liderlər kapital bazarlarını hədələyən xarici siyasət bəyannamələrini təqdim etməyə hazır olduqda, yaxud azad valyuta siyasəti dövlətə kapital axınının qarşısını almaqda çətinlik törətdikdə, beynəlxalq ictimaiyyət hər hansı liderin həqiqi qətiyyətinə dəstək verməyə qadirdir. Opponentin nəyə məmnun olduğunu bilmək daha effektiv sövdələşməni mümkün edir və beləliklə, digər tərəfin istədiyini güc tətbiqi ilə əldə etməsi zəruri olmur. Avtonom global bazarlar ehtimal ki, burada liderlər hərbi qüvvələrdən istifadə etmədən etibar qazana bilərlər (Qartske et.al.,2001: Qartske və Li, 2003).

İkinci səbəb, intellektual və maliyyə kapitalına əsaslanan iqtisadiyyatlar xarici ərazi istilasından az asılıdır və bunda az maraqlıdır. ABŞ-in İraqda göstərdiyi kimi, XXI əsrin odusu ilə müharibəni uduşmaq istilanın asan yoludur. Müasir döyüş meydanında cəld və asan qələbə üçün yaradılmış hərbiçilər sıx əhalisi olan cəmiyyətlərdə, xüsusən də, əhalinin xarici işğala nifrət ruhunun olduğu yerlərdə qayda yaratmağın intensiv əmək roluna çox pis uyğun gəlirlər. Tarixən sərvət şümlük akkrlar funksiyasında olmuşdur. Çoxlu torpaqları olan böyük ölkələr zəngin ölkələr sayılırdı. Belə cəmiyyətlərdə var-dövlət hökmdarlara yaxın olmaqla qazanılırdı. Kralın dostu olmaq torpağa sahiblik, bu da hakimiyyət demək idi. Əslində, hər hansı bir şəxsin öz iqtisadi mövqeyini qoruya bilməsi siyasətlə məşğul olmasına bərabər idi. Müasir cəmiyyətlər bu yolla fəaliyyət göstərmir. Sərvət ilkin olaraq kənd təsərrüfatından yaranır. Əvəzində, pul yenilikçi ideyalar və sahibkarlıq ruhu vasitəsi ilə yaranır, yaxud qorunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmtəə qiymətləri və əmək dəyərləri davamlı olaraq əks istiqamətlərə meyllənmişdir. İşğalçı ordular daha baha başa gəlir və müharibə yolu ilə əldə edilmiş oğurluq resurslardan gələn gəlirlər getdikcə marginallaşır. Bu arqumentdən iqtisadi azadlığın müharibəyə mane olduğu qənaəti yaranır. Lakin ola bilər ki, bu digər münaqişələrə, beynəlxalq siyasətlərin və daxili rejimlərin idarə olunması da daxil olmaqla, az, yaxud müsbət təsir göstərsin. Mən başqa yerdə qeyd edirəm ki, iqtisadi inkişaf ərazilər üzərindəki toqquşmaların azalması ilə əlaqədardır. Lakin inkişaf, həqiqətən, qeyri-ərazi mübahisələrinin çoxalmasına səbəb olur (Qartske 2004, qarşıdan gələn).

Son illərin beynəlxalq əlaqələrində ən maraqlı və ən fəal öyrənilən mövzulardan biri də demokratik sülhdür. Demokratik ölkələr bir-birilə vuruşmağa meyl etmir, baxmayaraq ki, onların vuruşmaq ehtimalı heç də az deyil. (Onil və Rasset, 1997, 1999: Russet, 1993: Russet və Onil, 2001). Başqa sözlə, liberal siyasi sistemlərin dövlətlərin vuruşub-vuruşmamasına heç bir təsiri

yoxdur. Lakin kapitalist sülhünün daha çox ümumi effektdə malik olmasını göstərmək daha asandır. Cədvəl 2.1-də dövlətlər arasındakı münaqişə davranışının statistik modelinin logit reqressiyası ¹¹ verilmişdir. Tendensiyaların müəyyənəşdirilməsində reqressiya analizi əhəmiyyətli üsuldur. İnsanların cəlb olunduğu az şey determinist xarakterdədir: yardımçı faktor çox nadir hallarda “X”, yaxud “Y” nəticəyə aparıb çıxaracaq. Əvəzində isə tədqiqatçılar bəzi hallarda müəyyən effektlərə malik dəyişənlər axtarırlar. Fərdi münaqişə hallarına baxış problemi ondadır ki, bu və ya digər faktora həddən çox əhəmiyyət verilə bilər. Reqressiya analizi bizə münaqişəli davranışın yaranmasına təsir edən mümkün təsadüfi dəyişənlərin müxtəlifliyi barədə məlumat verir.

Cədvəl 2.1. ciddi təhlükə, yaxud güc tətbiqindən tutmuş və 1000 döyüş qurbanı ilə nəticələnmiş müharibə kimi müəyyənəşdirilmiş Dövlətlərarası Hərbi Mübahisələrin (DHM) determinantlarını müəyyənəşdirir. DHM-lər beynəlxalq əlaqələrdə tədqiqatçılar tərəfindən istifadə edilən münaqişəli davranışın standart göstəricisidir (Qoçman və Maoz, 1984: Cons et.al., 1996).¹² Hər ölkə üçün illik müşahidələr (məs. Kanada 1983, Kanada 1984 və sair) “1” kimi kodlaşdırılır, bir şərtlə ki, həmin ildə bu ölkənin cəlb olunduğu mübahisə mövcud olsun, əks təqdirdə isə “0” ilə göstərilir. Reqressiya analizi hər bir dəyişən üçün elə bir əmsal yaradır ki, bu əmsal digər dəyişənlərin təsiri nəzərə alınmaqla, verilən ildə baş verməsi ehtimal olunan DHM-yə həmin dəyişənin təsir miqyasını göstərir. Reqressiya qiymətləndiricisi, həm də hər bir kəsin bu qiymətləndirilmiş əmsala necə inamlı olmasının göstəricisini də təqdim edir. Sosial fenomenlər adətən ehtimal kimi görünür: hətta bütün əsas yardımçı faktorlar oxşar olsa belə, nəticələr müxtəlif hallarda fərqlənə bilər. Ola bilsin ki, verilmiş sərbəst dəyişən və mübahisələr arasındakı aydın əlaqə yalnız zahiridir. Reqressiya modeli bu narahatçılığı səbəblə nəticə arasında mümkün əlaqələrin cərgəsini, yaxud bölümünü yaratmaqla istiqamətləndirir. Standart səhv mümkün əmsalların bölümünün “yayıması” göstəricisini təqdim edir. Əgər standart səhv əmsala nisbətən böyükdürsə (təxminən, əmsalın yarısından böyükdürsə), onda məlumatları törədən “həqiqi” əmsalın sifirə bərabər olması mümkündür və dəyişənlə dövlətlərin vuruşub-vuruşmaması arasında əlaqə mövcud deyil. “Statistik əhəmiyyət”in həddi bizim əmsalı səhvən səbəblə nəticə arasındakı əlaqənin göstəricisi kimi qəbul etmək şanslarını əks etdirir. Şərtlik əhəmiyyətlilik hədlərini 1%, 5% və yaxud 10% kimi işlətməkdir. Əlaqəni qəbul etmək üçün biz onu oxşar məlumatlı 100 cəhdindən 90-99 arasında yaranan əmsal qiymətlərinin 0-dan fərqli olmasını tələb edirik.¹³

Cədvəl 2.1. İqtisadi azadlığın dövlətlərarası hərbi mübahisələrə (DHM) təsiri.

Dəyişən	Əmsal	(standart səhv)
İqtisadi azadlıq	-0.567**	(0.179)
İmkanlar	2.777	(8.491)
Əhali	-6* 2.08x10	-7* (8.18x10)
Güclü Dövlət?	0.853	(1.133)
Demokratiya balı	-0.011	(0.065)
Müdafiə paktı?	-0.628	(0.482)
Adambaşına düşən ÜDM	-6* 8.01x10	-5 (8.04x10)
Ticarət azadlığı	-7* 1.57x10	-6 (1.50x10)
- əyri 1	-4** 6.08x10	-4 (2.32x10)

- əyri 2	-4** -4.53x10	-4 (1.76x10)
- əyri 3	-4** 1.19x10	-5 (4.87x10)
Kəsik	-0.381	(1.210)
N	2519	
Log-mümkünlüyü	-161.719	
$X^2_{(11)}$	160.564	
Əhəmiyyət dərəcələri	+:10% *:5% **:1%	

Bu yanaşma subut edir ki, dünya əslində qəbul olunan saxta nəzəriyyələrin təhlükəsini minimuma endirərkən, səs-küylü (“stoxastik”) olur.

Analizdəki əsas təsadüfi, yaxud “müstəqil” dəyişən *İqtisadi Azadlıqdır*. Bu, Qvartney, Loyson və başqaları tərəfindən yaradılan ölkə iqtisadiyyatının liberallaşmasını ölçən indeksdir. 2.1 cədvəlindən göründüyü kimi, *İqtisadi Azadlıq* ölkənin münafişə etmə ehtimalını azaldır.¹⁴ Analizdə *İqtisadi Azadlığın* nəticələrinin saxta olmadığını sübut edən bir sıra digər dəyişənlər də öz əksini tapmışdır. Bütün bu dəyişənlər beynəlxalq münafişələrin öyrənilməsində tamamilə əhəmiyyətdir. Hərbi, iqtisadi və demoqrafik dəyişənləri əks etdirən altı kateqoriya üzrə dövlətlərin malik olduğu bütün dünya imkanlarının orta faiz göstəricisini təqdim etməklə *İmkanlar* “hakimiyyət” anlayışını zəbt etməyə cəhd göstərir. Nəhəng güclü dövlətlər kiçik ölkələrə nisbətən daha çox münafişəyə meyillidirlər. *Əhali* bölümü ölkənin yaşlı əhalisini əks etdirir. *Demokratiya balı* ölkədəki demokratikliyin standart göstəricisidir. *Əsas hakimiyyət?* və *Müdafiə paktı?* haqqında söhbət gedən ölkənin əsas qüvvə və ya müharibə dövründə ona yardım edəcək digər dövlətlə güclü hərbi ittifaqda olub-olmamasından asılı olaraq “1” kimi kodlaşdırılmış dixotomik (marionet) dəyişəndir. *Adambaşına düşən ÜDM* isə ölkənin orta daxili gəlirini qiymətləndirir. Biz mahiyyətcə tərəqqininmi, yoxsa daha dar iqtisadi azadlığınmi sülhə səbəb olduğunu araşdırdığımızdan, bu bölgünün daxil edilməsi vacibdir. Eynilə, *Ticarət Azadlığı* münafişənin qarşısını almaq üçün digər bir namizəd ola bilər. Nəhayət, mən münafişəli davranışın zaman vasitəsilə əlaqəli olduqda yaranan texniki problemlərin aradan qaldırılması üçün bir sıra dəyişənləri bura daxil edirəm. Qiymətləndirmə metodu mübahisələrin əlaqəsiz olduğunu ehtimal edir. Aydın ki, konkret ildə baş verən münafişə yayıla və digər mübahisələrin yaranmasına səbəb ola bilər. Əyri dəyişənlərin əlavə edilməsi əldə olunmuş nəticələrin əks-səbəibli əlaqənin məhsulu olmadığını təmin edir.¹⁵

Əyri dəyişənlərdən əlavə yalnız *İqtisadi azadlıq* və *Əhali* statistik əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi struktur və müəyyən dərəcədə demoqrafik ölçü münafişələrə təsir edir, lakin digər dəyişənlərin dövlətlərin vuruşub-vuruşmamasına təsiri olduğuna inamımız yoxdur.

Cədvəl 2.1-dəki əmsal və standart səhvlərə baxarkən, iddia edilən əlaqənin qəbul edilməli (yaxud imtina olunmayan) olduğu haqqında cəld qərar verərək, verilən dəyişənin dövlətlərin vuruşub-vuruşmamasına nə qədər təsiri olduğunu müəyyənləşdirmək daha çətindir. Logit reqressiya tədqiqatçılara nəticənin dixotomik (yəni “müharibə”, “müharibəsiz”) olduğu situasiyaları öyrənməyə imkan verir. Buna baxmayaraq, texniki məqsədlərə görə reqressiya qiymətləndiricisi nəticəyə davamlı (yəni sanki hər hansı münafişənin intensivliyi, yaxud ehtimalı qiymətləndirilərkən nəyinsə çoxu və ya azı) proses kimi yanaşmalıdır. Mübahisənin olacağını, yaxud olmayacağını proqnozlaşdırmaq əvəzinə, sonra logit qiymətləndirici mübahisə ehtimalını proqnozlaşdırır. Bu proqnozlaşdırılmış ehtimalları konkret gözəl xüsusiyyətlərlə təmin etmək üçün logit təbii loqları özündə əks etdirən proporsiyadan istifadə edir.¹⁶ Kompüter vasitəsilə qiymətləndirməni mümkün etmək üçün onluqların ikili kodlara çevrilməsi kimi loq transformasiyası da qiymətləndirmə və əhəmiyyətlik testini intuisiya hesabına asanlaşdırır.

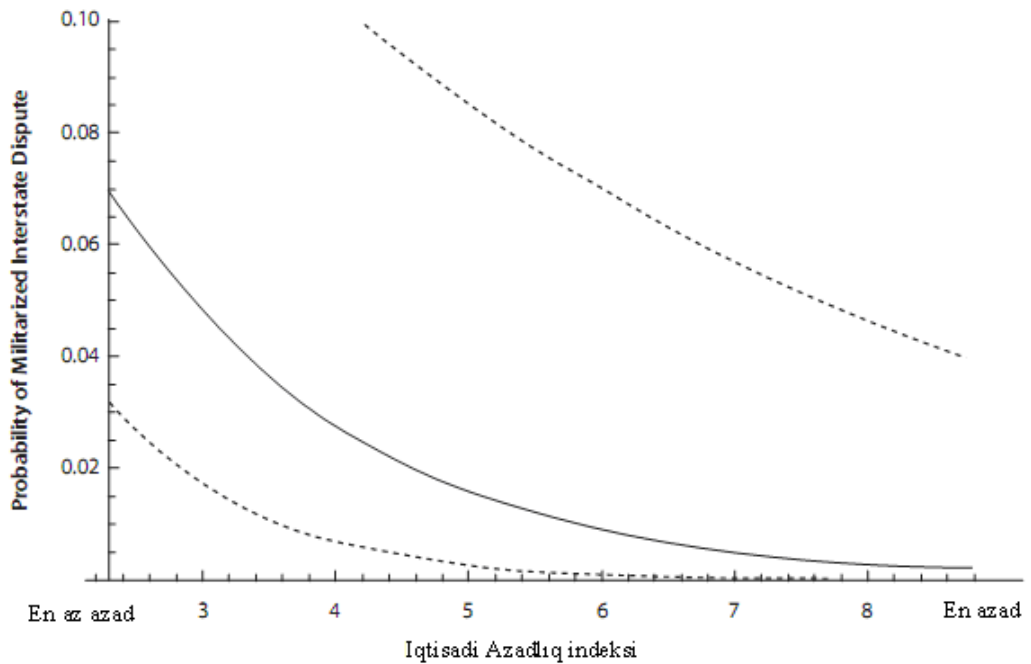
Nəticədə, əldə olunan əmsallar logit reqressiya ilə hesablanmış proqnozlaşdırılmış ehtimalların qrafikinin tərtib olunması ilə daha yaxşı izah olunur.

İqtisadi azadlıq və Demokratiya balının beynəlxalq mübahisələrə əhəmiyyətli təsirini müvafiq olaraq 2.1 və 2.2 sxemlərində görmək olar. Hər iki sxemdə üfüqi oxlar müvafiq olaraq izahedici dəyişən (istər İqtisadi azadlıq indeksi, istərsə də ictimai Demokratiya indeksi) üçün adi miqyasları göstərdiyi halda, şaquli oxlar verilmiş ildə iki izahedici dəyişəndən birinin verilmiş səviyyəsinə malik olan dövlətlərdə DHM-nin ehtimalını əks etdirir. 2.1 sxemində aşağı mailli və sağa gedən bütöv xətt isə 2.1 cədvəlindəki reqressiyanın qiymətləndirdiyi kimi, İqtisadi azadlıqla hərbi mübahisələrin arasındakı əlaqəni göstərir. 2.2 cədvəlində *Demokratik bal* dəyişəninin münaqişəyə effekti də azca aşağı meyllənən və sonra sağa gedən bütöv xətt şəklində göstərilir. 2.1 sxemində *İqtisadi azadlığı* ifadə edən xəttin üstündən və altından paralel gedən qırıq-qırıq iki xətt əminlik intervalını ifadə edir. Oxşar məlumatların reqressiyasından alınan bütöv xətlərin 95%-i bu iki cızılmış xətlərlə əhatə olunmuş interval daxilində yerləşəcəkdir. Başqa sözlə, sxemdə əks olunan *İqtisadi azadlıqla* hərbi zorakılığın qeyri-mövcudluğu arasındakı əlaqə böyük ehtimalla ən azı təxminən düzgündür.

Şəkildə görüldüyü kimi, azad bazarların və məhdud hökumətin təsiri əhəmiyyətlidir. Ən az azad dövlətlərin mübahisəyə cəlb olunma şansı 7% olduğu halda, ən azad dövlətlərin tədqiq edilən illərdə münaqişəyə cəlb olunma şansı 1%-in yarısı qədər olmuşdur. İqtisadiyyatların liberallaşdırılması ölkələri daha sülhpərvər edir. Ən ekstremal hallarda, ən az azad dövlətlər ən azad dövlətlərə nisbətən 14 dəfə daha çox münaqişəyə meyilli olur.

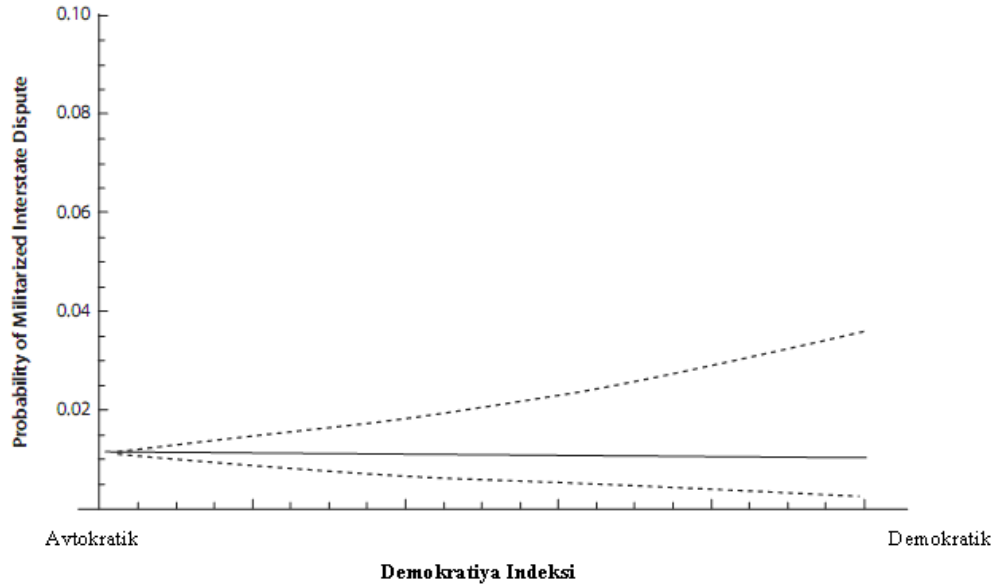
Eyni şeyi demokratiya ilə münaqişə arasındakı əlaqə haqqında deyə bilmərik. 2.2 sxemindəki xəttin üfüqi vəziyyəti göstərir ki, *Demokratik bal* dəyişəninin demək olar ki, hərbi münaqişəyə heç bir təsiri yoxdur.¹⁷ Ən az demokratik ölkələr (qiyməti sıfıra yaxın) və ən çox demokratik dövlətlər də (qiyməti 10-a yaxın) eyni dərəcədə münaqişəyə cəlb olunmaq ehtimalına malikdir. Faktiki olaraq *İqtisadi azadlıqla Demokratik balın* son qiymətlərinin müqayisəsi göstərir ki, birincisi mübahisəli davranış üzərində sonuncudan təxminən 54 dəfə çox təsirə malikdir.

Cedvel 2.1: İqtisadi Azadlığın Dövlətlər arası Hərbi Münaqişələrə (DHM) təsiri

Mənbə: Cedvel 2.1

Sxem 2.2: Demokratiyanın Dövlətlər arası Herbi Münaqişələrə (DHM) təsiri

Nə də kimsə *Demokratiya balının* sifira yaxın olmasını müharibənin demokratiyalar üçün az ehtimallı olması işarəsi kimi qəbul etməlidir. Fərziyyə qarşılıqlı variasiyadan asılıdır. Metodun fiziki (eksperimental), nəzəri, yaxud statistik olmasından asılı olmayaraq kimsə səbəb faktorunu yırğalayır və nəticə dəyişkənində müvafiq hərəkət axtarır. Burada, nəticədə heç bir tərpəniş yoxdur: demokratiya DHM- lərin mümkünlüyünə təsir edə bilmir. Əslində, biz *Demokratiya bal* dəyişəninin yüksək qiymətinin münaqişəni artırmaq ehtimalını istisna edə bilmərik. 2.2 sxemindəki ən yuxarıda olan yuxarı əminlik intervalını göstərən qırıq xətt yuxarı əyilərək göstərir ki, oxşar məlumatlar üzrə hesablanan əlaqələrin ən azı bəziləri demokratiyanın mübahisələri daha ehtimal olunan etməsinə işarə edir.

Nəzərə alınmalı əlavə faktorlar

Müasir dövrdə sülhü izah edən 2 əhəmiyyətli faktor işlənmişdir ki, bunlar 2.1 cədvəlinə daxil olunmamışdır. Birincisi, bəzi ölkələr kollektiv təhlükəsizlik, yaxud regional ticarət razılaşmalarına mənsub olduqları üçün, onların bir-biri ilə vuruşmaq meylliliyi məhdudlaşır. Avropa İttifaqı (Aİ), bəlkə də millətlər icmasının münaqişələri dinc qarşılıqlı əlaqələrlə uğurla əvəz etməsinə ən yaxşı nümunə hesab olunur. Arqumentasiya fərqlənir, lakin çoxları iddia edir ki, Aİ-nin institutları və mədəniyyəti üzvlər arasında ehtiyatlılığı gücləndirir və zorakılığın qarşısını alır. İkinci, Kennet Volts və Con Mearşeymer kimi tədqiqatçılar vurğulayır ki, nüvə silahları hədə vasitəsi kimi istifadə oluna bilər. Dövlətlər nüvə silahına malik ölkələrlə vuruşmağa o qədər də həvəsli olmur. Bu mümkün çəşdirici faktorları yoxlamaq üçün 2.2 cədvəlinə Aİ-yə üzvlüyü və nüvə silahına malik olmanı qiymətləndirən 2 dəyişəni əlavə edirəm. *Aİ-nin üzvü?* marionet dəyişən olub, əgər ölkə tədqiq edilən ildə Aİ-nin üzvüdürsə, "1"-ə bərabərdir. Müvafiq olaraq *nüvə silahları?* hər hansı verilmiş bir ildə həmin silahlara sahib olan, yaxud sahib olduğu çox inanılan ölkələri müəyyənləşdirir. Heç bir dəyişən hər hansı bir ölkənin hərbi münaqişəyə cəlb oluna biləcəyi ehtimalını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmir. Bundan başqa, *İqtisadi azadlıq* münaqişəli davranışın statistik cəhətdən əhəmiyyətli öngörəni kimi qalmaqda davam edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, burada göstərilən nəticələr yanlışlığın, yaxud arzulanan düşüncənin məhsulu deyil. Demografik dəyişikliklər nəzərə alınmasaydı, mümkün alternativ izahların tədqiqi hərtərəfli sayılmazdı. Mümkün demografik faktorların sayı çoxdur. Mən çoxuna baxmışam, lakin 2.3 cədvəlinə onlardan cəmi bir neçəsini daxil etmişəm. *Ümumi torpaq sahəsi* ölkənin sərhədləri daxilində olan torpaq hektarlarının miqdarını əks etdirir. Coğrafi cəhətdən iri

ölkələr, əhalisinin sayından asılı olmayaraq, ticarətdən daha çox asılı olan kiçik ölkələrə nisbətən fərqli davranışa malik ola bilər. Elə də ola bilər ki, əhalisi daha sıx olan ölkələr münaqişə meyilli olsun. *Əhali sıxlığı* bölümü “yan təzyiqi” əks etdirən hər hektara düşən yaşlı əhalinin sayını qeydə alır (Çokri və Nort 1975,1989). *Həmsərhəd ölkələrin N^o* ölkənin nə qədər qonşusu olduğunu və buna görə də mümkün münaqişə tərəfinin mövcudluğunu ifadə edir. Nəhayət, *Əkilən torpaq/Əhali* bölümü geniş nominal əraziyə malik ölkələri bəzən kənd təsərrüfatı torpaqları olan dövlətlərdən fərqləndirməyə xidmət edir. Əvvəldə olduğu kimi, *İqtisadi azadlıq* dəyişəninə verdiyi nəticələrdə heç bir dəyişiklik qeydə alınmır və yeni dəyişənlərin heç biri statistik əhəmiyyətə malik deyil.

Sabitliyin son sınağı ölkə modelinin regiondan asılı olaraq bölünməsinə nəzərdə tutur. Beynəlxalq əlaqələrin sonuncu tədqiqatı regional müxtəlifliyi qabarıq şəkildə göstərdi. Afrikadakı dövlətlərin münaqişəli davranışını törədən dəyişənlər qismən Avropa, yaxud Cənubi Amerika ölkələrindəki münaqişə davranışının əsasını təşkil edən dəyişənlərdən fərqlənir. *İqtisadi Azadlığın* əmələ gətirdiyi nəticələrin regional müxtəlifliyi əks etdirməsi mümkünlüyünü araşdırarkən, mən bir neçə regional saxta dəyişənlər əlavə edirəm. Müvafiq regiona aid olan bu dəyişənlər¹⁸ 2.4 cədvəlində əks edilmişdir. Regional saxta dəyişənlərin bir qismi dünyanın müxtəlif yerlərində baş verən müxtəlif münaqişələrin səbəblərinin müxtəlif olmasını göstərməklə, statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Lakin regional müxtəlifliyin mövcudluğunun *İqtisadi Azadlığa* heç bir təsiri yoxdur. Bu nəticələr azad bazarlar və sülh arasında son dərəcə möhkəm əlaqənin olmasını göstərir. Həqiqətən də, *İqtisadi Azadlıq* yeganə dəyişəndir ki, həm statistik, həm də substansiv cəhətdən bu tədqiqatda davamlı surətdə əhəmiyyətli olaraq qalmaqda davam edir.

Kapitalist sülhün gələcəyi

Yuxarıda göstərilən nəticələr beynəlxalq münasibətlərin inkişafı haqqında spekulativ rəy yürütməyə imkan verir. Bəzi nəticələr ümidverici, digərləri isə belə deyil. Azad və çiçəklənən iqtisadiyyata malik ölkələr sülhü qorumaq, hətta onu dərinləşdirmək şanslarına malikdilər ki, bu, iyirminci əsrin son mərhələləri üçün xarakterik olmuşdur.

Cədvəl 2.2 Aİ-yə üzvlük və Nüvə silahına sahibliyin əlavə edilməsi

Dəyişən	Əmsal	(standart səhv)
İqtisadi azadlıq	-0.531**	(0.176)
İmkanlar	-2.917	(9.151)
Əhali	$1.68 \times 10^{-6\dagger}$	(9.74×10^{-7})
Güclü Dövlət?	0.452	(1.130)
Demokratiya balı	-0.030	(0.065)
Müdafiə paktı?	-0.472	(0.560)
Adambaşına düşən ÜDM	2.95×10^{-6}	(8.14×10^{-5})
Ticarət azadlığı	-4.43×10^{-7}	(1.46×10^{-6})
Aİ üzvü?	-0.865	(0.865)
Atom silahı?	1.321	(1.014)
- əyri 1	$6.16 \times 10^{-4**}$	(2.35×10^{-4})
- əyri 2	$-4.62 \times 10^{-4**}$	(1.77×10^{-4})
- əyri 3	$1.23 \times 10^{-4*}$	(4.8×10^{-5})
Kəsik	-0.562	(1.341)
N	2519	
Log-mümkünlüyü	-159.49	
$X^2_{(13)}$	275.447	
Əhəmiyyət dərəcələri	+ :10% * :5% ** :1%	

Cədvəl 2.3. Əlavə Demokratik Faktorların yoxlanması

Dəyişən	Əmsal	(standart səhv)
İqtisadi azadlıq	-0.779**	(0.221)
İmkanlar	4.461	(13.281)

Əhali	$2.27 \times 10^{-6*}$	(1.14×10^{-6})
Güclü Dövlət?	1.148	(0.969)
Demokratiya balı	-0.008	(0.059)
Müdafiə paktı?	-0.536	(0.462)
Adambaşına düşən ÜDM	1.12×10^{-5}	(6.63×10^{-5})
Ticarət azadlığı	-5.03×10^{-8}	(1.50×10^{-6})
Ümumi torpaq sahəsi	8.74×10^{-8}	(1.69×10^{-7})
Əhali sıxlığı	2.87×10^{-4}	(2.42×10^{-4})
Qonşu dövlətlərin sayı	-0.157	(0.097)
Əkilən torpaqlar/əhali	-0.123	(0.111)
- əyri 1	$6.14 \times 10^{-4**}$	(2.14×10^{-4})
- əyri 2	$-4.66 \times 10^{-4**}$	(1.70×10^{-4})
- əyri 3	$1.26 \times 10^{-4*}$	(5.04×10^{-5})
Kəsik	1.257	(1.578)
N	2519	
Log-mümkünlüyü	-157.831	
$X^2_{(15)}$	188.22	
Əhəmiyyət dərəcələri	+ :10% * :5% ** :1%	

Cədvəl 2.4. Regional təsirlərə baxış

Dəyişən	Əmsal	(standart səhv)
İqtisadi azadlıq	-0.681**	(0.194)
İmkanlar	4.667	(9.184)
Əhali	1.11×10^{-6}	(9.00×10^{-7})
Güclü Dövlət?	1.773	(1.191)
Demokratiya balı	-0.038	(0.054)
Müdafiə paktı?	-0.168	(0.531)
Adambaşına düşən ÜDM	4.02×10^{-5}	(5.19×10^{-5})
Ticarət azadlığı	-1.21×10^{-6}	(2.33×10^{-6})
Şimali Amerika?	14.730**	(0.640)

Cənubi Amerika?	13.808	(0.000)
Avropa?	13.789**	(0.832)
Afrika?	14.189**	(0.959)
Şimali Afrika və Orta Asiya?	14.836**	(0.656)
Asiya?	15.971**	(0.815)
- əyri 1	$6.28 \times 10^{-4**}$	(2.04×10^{-4})
- əyri 2	$-4.63 \times 10^{-4**}$	(1.56×10^{-4})
- əyri 3	$1.19 \times 10^{-4**}$	(4.41×10^{-5})
Kəsik	15.026**	(1.189)
N	2519	
Log-mümkünlüyü	-154.297	
Əhəmiyyət dərəcələri	+:10% *:5% **:1%	

Bu ölkələrdə post-sənaye istehsala keçid artıq baş vermiş və müharibədən istifadə etmənin əlverişliliyini azaltmışdır. Azad bazar kapitalizmi də bərqərar olmuşdur. Lakin mövcud kommersioniya və maliyyə sisteminin nisbətən açıq sərhədlər boyu saxlanması cari narahatlıqdır. Proteksionizm keçmişdə olduğu kimi qayıda bilər. Birləşmiş Ştatlar xüsusilə qlobal kapitalizmin genişləndirilməsində öz liderlik rolunu davam etdirməyə ehtiyac hiss edir.

İnkişaf edən ölkələri işğalçılıq müharibələrindən çəkirdən istehsaldakı dəyişikliklər sonrakı texnoloji, sosial, hərbi, yaxud ətraf mühit dəyişikliyi nəticəsində əks xarakter ala, yaxud tənəzzülə gedə bilər. Hal-hazırda inkişaf etmiş ölkələr effektiv döyüş qüvvələrinə malikdir, lakin onlar işğal olunmuş ərazilərin qorunmasını və idarə edilməsini gərgin əmək fəaliyyəti tələb edən çətin və faydasız iş hesab edirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr münaqişələrdən daha çox yararlanırlar, lakin bu vaxt onlar müharibələri udmağa qadir hərbi qüvvələrin saxlanması və yerləşdirilməsi iqtidarında olmurlar. Səddam Hüseyn Küveyti istəyirdi, lakin onu saxlaya bilmədi. Birləşmiş Ştatlar və onun koalisiya müttəfiqləri Küveyti ala bildilər, lakin onu ən azı daşınmaz bir mülkiyyət kimi istəmədilər. Əgər oğurluq resurs yenidən keçmişdəki kimi məqsədəuyğun olarsa, onda biz zəngin ölkələrin yenidən istila ilə məşğul olmasının şahidi olarıq. Hətta neftin qalxan qiymətlərini nəzərə alsaq belə, yadda saxlamaq lazımdır ki, istilacı ordu üçün böyük miqdarda neft bir şüşə sudan daha ucuzdur. Pentaqon hesablamışdır ki, bir əsgərin yaşam xərcləri 4 milyon ABŞ dollarını keçir. Gələcəkdə bəzi hərbi işlərdə insan əməyi robotlarla əvəzlənəcəkdir. Lakin bu "cəsur yeni dünya"ya çatmağa hələ çox var və hər bir halda işğalın xərclərinin azaldılması mənfəət bərabərliyinin yalnız yarısıdır. İnformasiya iqtisadiyyatı ərazi genişləndirilməsi baxımından çətin hədəfdir, qlobal informasiya iqtisadiyyatı isə sülhün təşviqinə xidmət edir.

Vəziyyət inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha az ürəkəçandır. İqtisadi cəhətdən güclü ölkələr istilaya maraqlarını itirərlər də, strategiyaları və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrin siyasətini dəyişmək üçün hərbi gücdən istifadə etmək vasitə olaraq qalmaqda davam edir. Beynəlxalq məsələlərin həllinə münasibətdə dövlətlərin müxtəlif görüşlərə malik olması müharibələrin davam etməsi üçün əsasdır. "Qırmızı dövlətlər" küylü qalacaqlar. Çinin yüksəlməsi Asiyada ideologiya və təsir üçün toqquşmaların yaranması mümkünlüyünü ifadə edir. Buradakı əlamətlər sübut edir ki, iqtisadi azadlığın qabardılması düzgün istiqamət olmuşdur. Siyasi azadlıq Çinə gəlməlidir və mütləq gələcək, lakin demokratikləşmənin öz-

özlüyündə Çini daha sülhpərvər edəcəyi inandırıcı görünür. Həqiqətən, yeni demokratikləşmiş ölkələrdəki yüksələn milli hisslər hərbi macərəçılığa doğru genişlənən ehtirasla əlaqəli olmuşdur (Mənsfild və Şnayder, 2002a, 2002b).

İnkişaf etməkdə olan ölkələr arasında toqquşmalar, həmin ölkələr ciddi hökumət nəzarəti altında qaldıqca, kapitalist sülhün təsirindən kənar qalacaq. Beləliklə, əsas diqqəti torpaq, əmək və qüvvə kimi ənənəvi vasitələrlə güc tətbiq etməkdən, çətin əldə edilə bilən intellektual və maliyyə kapitalı kimi mənəvi sərvətlərə yönəltmək üçün iqtisadi inkişafa ehtiyac var. Artan sərvət və daxili siyasi sabitlik inkişaf etməkdə olan ölkələri öz nominal sərhədlərindən kənar hakimiyyət layihələşdirmək üçün resurslarla təmin edir. Afrika və Cənubi Amerikanın böyük hissəsi çoxdan vəfat etmiş Avropa diplomatlarının şıltaqlığı nəticəsində arakəsmələrlə bağlanmışdır və mövcud sərhədlər nə tarixi, nə müasir etnik, dil, yaxud mədəni sərhədləri əks etdirmir. İnkişaf etməkdə olan dünyada iqtisadi inkişaf münaqişənin qızışması üçün sözün əsl mənasında silah-sursat təmin edə bilər.

İnkişafın Cənub yarımkürəsini gərginlik ocağına çevirməsinin qarşısını almaq üçün genişlənən tərəqqinin ərazi dəyərinin nisbətən aşağı düşməsi və global kapitaldan artan asılılıq ilə uyğun gəlməsi çox vacibdir. Sonradan sənayeləşmiş ölkələrin üstünlüyü ondadır ki, onlar sənayeləşmənin ən qorxulu mərhələlərindən yan keçə bilərlər. Erkən sənayeləşmə, harda olmasından asılı olmayaraq, təbii resurslara və onları güc vasitəsilə ələ keçirməyə ehtiyac yaradır. Əmək haqlarının aşağı olması işğalçı orduları insan qüvvəsi ilə təmin etməyə imkan verir. Daha əhəmiyyətli isə, dəyərli mülkiyyət və resursların müharibə vasitəsilə “qarət oluna bilən” kimi qalmasıdır. Elm üzrə fəaliyyət sahələri kapital və insan zəkası formasında böyük sərmayə qoyuluşu tələb edir ki, bunun ancaq az hissəsi işğalçı tərəfdən talan oluna bilər. Xidmətlərin göstərilməsi üçün xarici mənbələrin cəlb edilməsi, telemarketing və kompyuter proqramı sənayeləri inkişaf etmiş dünyada çoxlarını qıcıqlandırsa da, inkişaf etməkdə olan dünyada müharibəyə az meyilli iqtisadiyyatların yaranmasına kömək edir. Hindistan və Pakistan arasında münaqişə müntəzəm alovlanırsa da, hər iki ölkənin liderləri bu yaxınlarda etiraf etməli olmuşdur ki, onların daha açıq iqtisadiyyatı aktiv düşmənçilikdən çox əziyyət çəkir. Beynəlxalq kapitaldan artan asılılıq və texnoloji innovasiyaya nisbətən mübahisəli ərazilərin dəyərinin aşağı düşməsi göstərir ki, sülhəratma stimulu güclənmiş və müharibənin dəyəri azalmışdır. Kıbrısdan 30 illik gərgin sülh, tədricən Avropanın elm iqtisadiyyatına girişin meyvə bağları və otlara malik olmaqdan daha vacib olduğunu etirafı ilə əvəz olunmaqdadır.

Demokratiya çox aydın dəyərlərə malikdir. Birləşmiş Ştatlar və digər ölkələrin demokratiyanı təşviq etməsi – hətta qəbul etməsi ilə əlaqədar siyasi təşəbbüslərinə ancaq bu təsirə məruz qalmış əhalinin daxili faydalanması əsasında bəraət qazandırılı bilər. Belə ki, əgər demokratikləşdirmə siyasətinin açıq niyyəti beynəlxalq sülhü möhkəmlətməkdirsə, onda burada böyük ehtiyatlılığa ehtiyac var. Əvvəlcə azad bazarları genişləndirmək, sonra isə onlardan istifadə olunmaqla demokratiyaya hərəkət etməyi dəstəkləmək daha effektiv görünür. Buradan alınan nəticələr bu fikrə gəlməyə əsas verir ki, avtokratik hökumətlərin dominantlıq etdiyi Yaxın Şərq və digər ölkələrdə sülhü demokratikləşdirmə vasitəsilə genişləndirmək cəhdləri xüsusilə şübhəlidir. Məsələn, İraqın sabit demokratiya əldə edib-ətməyəcəyi hələ məlum deyil; lakin belə riskli işlərdə hətta uğurun dövlətlərarası mənasız münaqişələri azaldacağı inanılmazdır. Bir şərtlə ki, bu, əsaslı və müvəffəqiyyətli iqtisadi islahatlarla birgə aparılsın. Resursların tükənən olmasını nəzərə alaraq, inkişaf etmiş ölkələrin diqqəti Şimal yarımkürəsinin çox hissəsində sülhün bərqərar olmasına aparıb çıxaracaq azad bazar prinsiplərinin və praktikalarının güclənməsinə və təbliğatına yönəlmişdir. Xüsusilə, Birləşmiş Ştatlar kapitalizmi yaymaq və iqtisadi inkişafa dəstək vermək üçün öz hegemon statusundan istifadə etmişdir. İndi bu cəhdlərin büdrəməsinə yol vermək olmaz. Belə ki, terrorizm və Soyuq müharibənin başa çatması Birləşmiş Ştatların diqqətini Sovet İttifaqının qarşısını almaqdan daha proaktiv beynəlxalq siyasətə yönəlmişdir. Demokratiyaya dəstək verilməlidir, lakin sübutlar göstərir ki, demokratiya təklidə sülh gətirə bilməz, belə ki, geniş yayılmış qaydalar da tərəqqinin olmadığı yerdə qeyri-sabit görünür. Qısa, sülh və azadlıq məqsədlərinə çatmaq üçün dünyanın inkişaf etmiş ölkələri kapitalist institut və praktikalarına dəstək göstərməyə bilməzlər.

Nəticə

Dünya sülhü təkcə iqtisadi azadlıq vasitəsilə əldə edilə bilməz. On səkkiz və on doqquzuncu əsrin liberal optimistlərinin mövqeyini yamsılamaq səfehlik olardı. Belə ki, hər hansı dairədə sülhün nə dərəcədə arzu olunan olub-olmamasından asılı olmayaraq, o, qlobal dostluğun bütün açarlarını özündə saxlayır. Qlobal məsələləri öyrənən müasir tələbələr də toqquşmaların ötən əsrin azad və ən liberal cəmiyyətlərini viran etməsi faktını nəzərə almaya bilməzlər. Çoxdan etiraf olunduğu kimi, azadlıq bəşəriyyətdə ən pisin, həm də ən yaxşının ifadəsinə imkan verir. Lakin iqtisadi azadlığın sülhü genişləndirmək tendensiyası nəzərdən qaçırılmamalıdır, xüsusən də, bu əlaqənin mövcudluğu adı spekulasyiyadan artıq olduğu indiki zamanda. Azad bazar kapitalizmini yaymaq üçün nəzərdə tutulan siyasətlər bir çox siyasətçilərin indi və keçmişdə iddia etdiyi kimi, heç də “dünya sülhü binasının altını saysız-hesabsız minalarla doldurmamışdır” (Libknext, 1969: 13). Əksinə, kapitalizmin qloballaşması və azad bazarların yayılması bunun əksini etmiş, gücün az zəruri olduğu şərait yaratmışdır.

İlk baxışda kapitalist sülhü paradoksal görünür. Firmalar çox vaxt münaqişəyə bənzəyən tərzdə rəqabət aparır. Sun Tsunun “Müharibə incəsənəti” və Klausvitsin “Müharibə haqqında” kitabları rəqabət kəskinliyi əxz etməyə can atan biznes məktəbi tələbələrini tərəfindən bir içim su kimi udulur. İntellektual və aktivist sülh hərəkətlərinin Qərb ənənəsi, mənfəətpərəstliyi həmişə dünyadakı pisləklərin köklərindən biri kimi görməyə meyllidir. Ancaq alturizm vasitəsilə dünyanı yaxşı bir məkana çevirmək olar. Təəssüf ki, alturizm çox vaxt az tapılan olur. Utopik baxışlar ona görə işləmir ki, onlar fərdin və sosial insan təbiətinin transformasiyası üzərində qurulur. Müasir alimlər, xüsusən də, neoliberal məktəbi kimi fərqləndirilənlər dövlət və dövlətüstü qurumların dövlətlərarası münaqişə üçün mümkün vasitə olduğunu vurğulamışlar. Bu baxışın məğzindəki məntiq böyük hökumətin daxili sosial problemləri həll edəcəyinə tərəfdar olanların məntiqindən heç də fərqlənmir. Biz insanların (yaxud dövlətlərin) səhv etməmək üçün təbii tendensiyalarını dəyişdirə bilməsək də, stimulları dəyişdirə, yaxud davranışı məhdudlaşdırma bilirik. Beynəlxalq institutlar sülhə yardımın nümunəsi kimi göstərilə bilər, baxmayaraq ki, ən əhəmiyyətli təşkilatlar az təsir və ya heç bir təsir göstərmədiyindən, effekti çox da böyük deyil (Boehmer et al., qarşıdan gələn).

Adam Smit iki əsr öncə böyük uzaqgörənliklə deyirdi ki, bürokratik göstərişlərdən, yaxud məhdudiyətlərdən azad şəxsi mənfəət ümumi rifaha dövlət nəzarətindən daha yaxşı xidmət etmişdir. Bazar gücləri “görünməz əl” kimi hərəkət edərək əhalinin istehsal potensialını azad edirdi. Bu gün artmaqda olan sübutlar var ki, “görünməz əl” həm də millətlərin xarici siyasətində hərəkət edir. Qlobal bazarlar tərəqqi təcavüzün bəzi formalarını faydasız edən vaxt münaqişələrin ifşaedici mexanizminə alternativ təklif edir. Dünya sülhü axtarışı çoxdan fədakarlıq ehtiyacı ilə birgə qırılıb getmişdir, baxmayaraq ki, alturizmin praktikada kiçicik dinc təsir əldə etməsi görünür. Əvəzində, bu mənfəətpərəstliyin kənar məhsuludur ki, onun digər bir xeyirxah sosial effekt doğurması məlum olmuşdur. İqtisadi azadlığın çiçəklənməsi (hansı ki, bəziləri ona ironikcəsinə “xəsis” damğası yapışdırmışdır) çoxlarının əbədi, anadangəlmə, sivilizasiyanın özünün meyvəsi kimi görünən müharibə alovlarını soyutmağa başlamışdır.

Əlavə : Məlumatların mənbəyi

Burada istifadə olunmuş dəyişənlərin bir çoxu *EUGene*© proqram paketindən (Bennet və Stamç 2000) istifadə etməklə hazırlanmışdır. Digər dəyişənlər isə aşağıda göstərilmiş mənbələrdəndir. *Stata*TM müəllifdən istənilə bilən (email: eg585@columbia.edu) empirik təhlil və məlumat toplusunun bütün aspektlərini təkrarlayan fayl “yaradır”.

1. Asılı dəyişən

Mən Dövlətlərarası Hərbi Mübahisələri (DHM-lər) dövlətlər arasındakı münaqişəli davranışı müəyyənləşdirmək üçün işlədirəm. DHM-lər haqqında məlumatın *EuGene* versiyası 1816-cı ildən 2000-ci ilədək olan dövrü əhatə edir və münaqişə gərginliyinin 6 kateqoriyasını (0 = vuruşda ölüm yoxdur, 1= 1-dən 25-dək ölüm hadisəsi, 2= 26-dan 100-dək ölüm hadisəsi, 3= 101-dən 250-dək ölüm hadisəsi, 4= 251-dən 500-dək ölüm hadisəsi, 5= 501-dən 999-dək ölüm hadisəsi, 6= ən azı 1000 ölüm hadisəsi) ehtiva edən *mzfatald* dəyişənindən ibarətdir. Əlavə məlumat üçün bax: Qoçman və Maoz, 1984 və Cons, Bremer və Sinqer 1996

2. Müstəqil dəyişənlər

İqtisadi azadlıq

Ceyms Qvartney, Robert Louson və digərləri “təsisat tədbirlərinin və siyasətlərin iqtisadi azadlıqla birgə 7 əsas sahədə davamlılığın müəyyənləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan” indeksi tərtib etmişlər (2000:3). Bu sahələrə aiddir: “ (I) Dövlətin ölçüsü, (II) İqtisadi struktur və bazarların işlədilməsi, (III) Valyuta siyasəti və qiymət sabitliyi, (IV) Alternativ valyutanın işlədilməsi azadlığı, (V) Hüquqi struktur və özəl mülkiyyətin təhlükəsizliyi, (VI) Xaricilərlə ticarət azadlığı, və (VII) qiymətli kağızlar bazarında mübadilə azadlığı” (Qvartney və Louson, 2000: 3). İqtisadi azadlığın 7 sahəsi sonradan 23 müxtəlif statistik göstəriciləri də özündə ehtiva etməyə başladı. Məlumatlar 5 illik intervalında 1970-ci ildən 1995-ci ilədək 123 ölkə üçün mövcuddur. İqtisadi azadlıq məlumatlarını <http://www.freetheworld.com/download.html> saytıdan əldə etmək mümkündür. Mən əvvəlki illərin rəqəmləri vasitəsi ilə çatışmayan məlumatları əvəz edən məlumatların versiyalarını hazırladım və digər çatışmayan rəqəmləri də əlavə etdim.

İmkanlar

Bu termin dövlətlərin hakimiyyət layihələşdirilməsi və münaqişələri idarə etmək qabiliyyətini müəyyənləşdirir. Müharibə korrelatları (MK) Milli İmkanların Mürəkkəb Göstəriciləri (MİMG) balı dövlətin güc işlətmək üçün potensialının indeksini müəyyənləşdirir. MİMG balları dövlətin ümumi əhali sistemi, şəhər əhalisi, enerji istehlakı, dəmir və polad istehsalı, hərbi qüvvə və hərbi xərclərdəki payının ağırlaşdırılmış orta həddi kimi hesablanır.

Əhali

Əhalisi çox olan ölkələr, mübahisəsiz olaraq az əhalisi olan kiçik dövlətlərdən verilmiş müharibə qurbanlarının sayına görə fərqlənir. Əhali mövcüd əraziyə nisbətən çox və ya az ola bilər (Çukri və Nort, 1975, 1989). Mən bəzi reqressiyalara *Əhalinin Sıxlığı* bölgüsünü də əlavə edirəm. Bu dəyişən milli əhalinin ümumi kəmiyyətinin ərazinin bütün kvadrat milinə bölünməsi ilə ölçülür. Müvafiq olaraq *Əkilən torpaq/Əhali* bölgüsü məhsuldar kənd təsərrüfatı, yaxud otlaq torpaqlarının hektarlarının sayının əhalinin sayına bölünməsi ilə hesablanır. Bu məlumatlar CIA World Factbook-dan götürülmüşdür ki, cəmi bir neçə il üzrə mövcuddur. Mən itmiş rəqəmləri digər illərdən olan rəqəmlərlə əvəz edirəm, bu məlumatlar zaman ərzində çox da dəyişmişdir.

Əsas hakimiyyət?

Güclü dövlətlər beynəlxalq məsələlərdə daha fəal olmağa meyl edir ki, bu daha tez-tez münaqişəli davranışla nəticələnir. Əsas güclü dövlətlər nisbətən varlı ola biləcəyinə görə,

liberallaşmanı əhatə edən hipotezaların əsas güclü dövlətlər kimi dövlətin statusundan əmələ gələn davranış nəticəsində alt-üst ola bilməsi mümkündür. Dixotomik dəyişən olan *Güclü Dövlət?*, əgər dövlət verilən ildə əsas gücdürsə, “1”-lə kodlaşdırılır.

Demokratiya balı

Mən demokratiyanı qiymətləndirmək üçün standart İctimai Siyasət IV məlumatlar bazasından istifadə edirəm (Cəqqərz və Qurr, 1995). İctimai Siyasət məlumatları demokratiyanın inzibati (AUTO) və institusional dəstəyinə qoyulan formal məhdudiyyətlərə (DEMOC) əsaslanan rejimlərin iki on bir bəndlik indeksindən ibarətdir (Qurr et al. 1989). Mən Siyasi demokratiya (Democ) və avtokratiya (Autoc) miqyaslarını aşağıdakı kimi birləşdirirəm:

$$[(DeMOC_i - AUTO_i) + 10] / 2 \text{ (haradakı } i \text{ [A,B])}.$$

Bu məlumatlar və göstərici yaratmağa mənim yanaşmam beynəlxalq münaqişə tədqiqatlarında çox istifadə olunur. (Bax: Onil və Rasset, 1999).

Müdafiə paktı?

Alyanslar dövlətlərarası münaqişəyə aqressiyanın qarşısını almaq, yaxud müdaxiləyə dəstək vermək yolu ilə təsir etmək məqsədi ilə yaradılır. *Müdafiə paktı?* elə saxta bölgüdür ki, MK Aliyans məlumat bazasında əks olunduğu kimi, müdafiə paktının mövcud olub-olmamasını göstərmək üçün istifadə edilir (Sinqer və Smol, 1966; Smol və Sinqer, 1990).¹⁹ Qeyd edək ki, verilən ildə bir çox ölkələrin müdafiə paktı olmamışdır.

Adambaşına düşən ÜDM

Bu bölgü iqtisadi inkişafda üstün tutulan göstəricidir. Mən ÜDM və əhali haqda məlumatları Sammerz və Hestondan, 1991 götürən Qlediçdən (2002) əldə etmişəm.

Ticarət azadlığı

Qarşılıqlı asılılıq liberal sülhə dair son tədqiqatda vurğulanan 3 komponentdən 2-cisini formalaşdırır. Ticarət azadlığı ümumi yerli illik idxal ilə məhsul və xidmətlərin ixracının ümumi cəminin ölkənin ümummill məhsulunun hasilinə bərabərdir. Qlediç (2002) inkişaf etməkdə olan ölkələr və sosial ölkələrin müşahidələri də daxil olmaqla, digər mənbələrə nisbətən, bir az rəqəmləri çatışmayan məlumatlar təqdim edir.

Nüvə silahları?

Nüvə silahları bəndi xüsusi və ola bilsin ki, transformativdir. Hərbi texnologiya bir çox millətlərin cəlb olunduğu iki miqyaslı toqquşmalar törədə bilər (Bueno de Mesquita və Riker, 1982; Mörşaymer, 1984, 1993). Bundan başqa, “domino” münaqişələri soyuq nüvə müharibəsinin kölgəsində böyük itkilərə gətirib çıxara bilər (Sağan və Voltz, 2003). Həmçinin iddia olunur ki, demokratiyanın münaqişəyə təsiri nüvə vahiməsi ilə izah edilə bilər (Rozato, 2003). Mən nüvə dövlətlərini müəyyənləşdirmək üçün Co və Qartzkedən (2002) nüvə silahına malik dövlətləri və ya iki dövlətdən hansının nüvə silahına malik olduğunu bilmək üçün istifadə edirəm.

Aİ-nin üzvü?

Mən AI-nin veb saytında verilən üzvlük məlumatlarından istifadə edərək, bu ən görkəmli, şübhəsiz inamlı və təhlükəsiz icmanın üzvlərini illik olaraq onların üzvlüyə daxil olma anından kodlaşdırıram.

Müvəqqəti asılılıq (əyri dəyişənlər)

Nəhayət, mən Bek, Katz və Takerin (1998) texnikasından istifadə edərək, müvəqqəti asılılığa nəzarət edirəm. Mən təhlil üçün yaradılmış müstəqil dəyişənlərin hər biri üçün 4 fərqli əyri dəyişəndən ibarət komplekt yaradıram. Əyriilər Taker (1999) tərəfindən yaradılan münaqişəli qoşa illər arasındakı gecikmələrin model matrisalarından ibarətdir.

Qeydlər

¹ Birləşmiş Ştatların dənizçiləri İslandiya Britaniya və Kanada qoşunlarını 1941-ci ilin iyulunda əvəz etdilər. (Ferçayld, 1990)

² Birləşmiş İngilis – Fransız ekspedisiyası, guya Finlandiyaya, onun SSRİ ilə vuruşmasına kömək etmək üçün Şimali Norveç və İsveçdə möhkəmlətmə işlərinə cəlb olunmuşdur. Əslində məqsəd Almaniya üçün nəzərdə tutulmuş İsveç dəmir filizinin daşınmasına mane olmaq idi. Həmin Skandinaviya ölkələri müttəfiqlik köməyindən tam imtina etdikdə, Britaniya və Fransız kabinetlərində həmin yerlərə desant çıxarılmasına icazə verildi. Rus-fin müharibəsi əməliyyatlar başlamazdan əvvəl qurtardı. (Kersaydı , 1990 : 13-36) Müttəfiqlər Skandinaviya yarmadasının işğalına 1940 –ci ilin martında qayıtdılar. Norveç sahil sularının Britaniya döyüş gəmiləri tərəfindən minalanması və Almaniyanın Norveç və Danimarkanı işğalından ibarət olan Vesterübunq əməliyyatı faktiki olaraq eyni zamanda başlandı (Kersaudi 1990,51-63) Birgə demokratik münaqişənin qarşısını ancaq siyasi tərəddüd ala bildi.

³ Faşist ideologiyası ilə maddi faydalılıq arasında aydın uyğunluq var. Alan Kasselz Hitlerdən sitat gətirir: 2 Əgər bu gün Avropa torpaqları haqda danışırıqsa, fikrimizdə ilkin olaraq Rusiya və onun vassal sərhəd dövlətləri ola bilər .” (2003;233) Veinberq Lebensraumu Alman əhalisinin üstünlük təşkil etdiyi qərbi miqrasiya ilə müqayisə edir. (199, 44) Hitler, əhalisi fabrik işləri və Rur vadisində asudə gəzmək istəsə də, açıq çöllər və fermerlər arzusunda idi.

⁴ 1939 –cu ilin payızında Hitler dəfələri bildirmişdir ki, Almaniyanın Şimali Avropanın işlərinə, yaxud Norveç sahillərinə müdaxilə etmək məqsədi yoxdur və status- kvonun qorunması ən yaxşı alternativdir. (Haikia 1983: 62)

⁵ II Dünya müharibəsi başlananda bir çox Avropa dövlətləri özlərini neytral elan etdilər. Bunlardan ancaq 5-i özünü işğaldan, yaxud münaqişəyə birbaşa müdaxilədən qoruya bildi. (İrlandiya, Portuqaliya, İspaniya, İsveç və İsveçrə). Bunlardan 3-ü (İrlandiya, Portuqaliya və İspaniya) effektiv olaraq hərbi əməliyyatların periferiyasında idi. Qalan 2 dövlət isə ox dövlətləri ilə əhatə olunmuş və həm də sənayeləşdirilmişdi.

⁶ İsveçin işğalı Alman qüvvələrinə Britaniya Kral donanmasının təhlükəsini aradan qaldırmağa imkan verərdi İsveç 1940-cı ildə yaxşı müdafiə olunmurdu və Cənubdakı torpaqlar ildırım sürətli taktikaya davam gətirməli idi. Haglof (1960) qeyd edir ki, Şimaldakı dəmir mədənləri və hidroelektrik enerji zavodları sürətlə dağıdıla bilərdi: Haglof həm də iddia edir ki, İsveçin bu dövrdə təhlükəsizliyi, Hitlerin başqa yeri işğal etməsi ilə məşğul olması olardı, lakin sonra o, tamamilə əks fikir yaradır: “Hər kəsin Hitlerin Rus cəbhəsindəki vəziyyət haqqında düşündüyünü gözlədiyi halda, o, saatlarla Norveç sahilinin ehtimalı üzərində baş sındırırdı. “ (1960 : 163)

⁷ Liberman (1996) vurğulayır ki, qəddar işğalçılar mənfəət qazana bilər, lakin o, müharibənin ticarətdən gələn gəlirlərdən daha çox fayda gətirdiyini (yalnız mənfəətli olduğunu yox) nə etiraf, nə də nümayiş etdirə bilər

⁸ Əslində tam aydın idi ki, hər hansı anda hər hansı bir millət, müəyyən məqsədə görə səfərbər ola bilər, ümumi müharibə başladıqda, bu ancaq vaxt məsələsi idi, çünki əsas hakimiyyət tərəfindən təkə bir səfərbərlik tələb edilirdi. (Kissincer 1994, 203)

⁹ Erkən statistika testləri inkişafı münaqişə arasındakı əlaqəyə şübhə salırdı (Riçardson 1960 , İst və Qreqq, 1967: Maoz və Rasset, 1922) Buna baxmayaraq, bu təhlillər motivlə imkanın təzadı effektivlərini sayı almır (Boehmer və Sobek 2005 : Gartzre, 2004), varlı dövlətlər xaricdə hakimiyyət layihələşdirir, lakin nadir hallarda öz qonşuları ilə vuruşurlar

¹⁰ Bu məntiqə etirazlar var, lakin onlar əhəmiyyətli əlavə mənfəətsiz cari diskussiyayı qaranlıqlaşdırır

¹¹ Logit dəyişən kimsənin izah etmək istədiyi dixotoma olduqda işlənilir, “yəni dəyişən ancaq iki dəyər götürə bilər, məs. “mübahisə “, yaxud “mübahisəsiz“ kimi

¹² Münaqişə üzərində İqtisadi azdlıq indeksini yoxlayan əvvəlki tədqiqatlara Qartske (2000 b) və Barberi (2004) daxildir. Barberi (2004) monodik statistik model təklif edir və liberal sülh arqumentlərinə qarşı çox tənqididir. Qartzke dövlətlərarası qarşılıqlı əlaqəni yadlardan təhlilin hissəciyi kimi istifadə edərək yoxlamadan keçirir.

¹³ Texniki cəhətdən, statistik analiz heç vaxt hipotezünün qəbuluna yox, ancaq alternativlərin imtinasına aparır

¹⁴ Müvəqqəti əhatə etmə mövcüd məlumatlarla məhduddur

¹⁵ Mən həmçinin qiymətləndirilmiş standart səhvləri vahidlər üzrə (bu halda ölkələr) qruplaşdırmaq üçün tənzimləyirəm

¹⁶ Logit qiymətləndiricisi müstəqil dəyişənlərin dəyərlərinin cəmi, (hərəsi öz əmsalı ilə ağırlaşdırılmışdır) bir üstəgəl həmin dəyərə bölünməsinə bərabərdir. Bu, sıfırda asimtotik olan siqmadial (“S “ formalı) funksiya və müstəqil dəyişənlərin dəyərlərində bir və monotonik yaradır.

¹⁷ Beynəlxalq əlaqələrdə universal yox, geniş surətdə qəbul olunmuşdur ki, demokratiyalar heç də az davakar deyil; bax Russo və başqaları (1996) Fakt budur ki, 2,2 şəkildə inam intervalı tərəfindən tutulmuş sahə soldan sağa doğru genişlənir və bu, heteroskedastikliyi göstərir. Burada izahedicisi dəyişkənliyin (demokratiya) dəyəri ilə qiymətləndirmənin qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqə var. Modeldə Demokratik dəyişkənliyin tam tuta bilmədiyi nəşə daha mürəkkəb bir şey baş verməkdədir. Həqiqətən, demokratik sülh xüsusi “ dyadik ” qarşılıqlı hərəkət bərsində bir iddiadır. Bu fərz edir ki, xətt yalnız demokratiyalar arasında aşağı düşməlidir. bax: Rasset (1993), Rasset və Onil (2001) Başqa yerdə mən demokratik sülhə qarşı çıxıram. İddia edirəm ki, kapitalizmlə əlaqəli ümumi maraqlar və yaxud iqtisadi dəyişənlər liberal dövlətlər arasındakı münaqişənin olmamasını izah edir, bax Qartzke 1997,2000 a..

¹⁸ Mən saxta dəyişən tələsinin qarşısını almaq üçün bir saxta dəyişəni (Sakit okeandakı ada ölkələr). Saxta dəyişən tələsi o vaxt baş verir ki, saxta dəyişən forması empirik cəhətdən mövcüd olan dəyərlərdən daha çox dəyər yaradır.

Əgər mən Sakit okean adalarını diptomatik regional dəyişən kimi əlavə etsə idim, onda sıfırın dəyəri bütün regional dəyişənlər üçün, dünyanın hansısa həqiqi regionundansa uydurma “ yuxarıdakıların heç biri kimi “ təmsil olunacaqdı. Müqayisələr əlaqəli olduğundan, bütün regional marionet dəyişənlər üçün əmsallar qeyri – dəqiq olardı.
¹⁹ Anlayışın hər hansı formasının mövcudluğunu, yaxud yoxluğunu kodlaşdıran marionet dəyişən ekvivalent nəticələr doğurmuşdu

Mənbələr

Ancell Norman (1933) Böyük illüziya, Nyu York, Putman.

Barbieri Katerin (2004). “Ticarət və münaqişə: Dövlət səviyyəli təhlil”, məqalə Orta qərb siyasi Elm Assosiasiyasının illik iclaslarında təqdim olunmuşdur (Aprel 15-18) Çikoqo İL.

Bek Nataniel, Conatan, Katz və R.Taker (1998). “Zamanın ciddi nəzərdən keçirilməsi: Zaman serialını – Qarşılıqlı –Seksiya Analizi ikiqat asılı dəyişənlə birgə”, Siyasi elmlər üzrə Amerika jurnalı 42, 4: 1260 – 88.

Bennet D. Skott və Allan C. Ştam (2000). “EUGene: konseptual dərslik.” Beynəlxalq qarşılıqlı əlaqələr 26: 179-204.

Boehmer Çarls və David Sobek (2005). “Zorakı gənclik: Dövlətin inkişafı və Dövlətlərarası Hərbi münaqişəyə meyl.” Sülh axtarışı jurnalı 42, 1: 5-26
Boehmer Çarlz, Erik Qartske və Timoti V. Nordstrom (qarşıdan gələn). “Hökumətlərarası təşkilatlar sülhü təşviq edirmi ?” Dünya siyasəti

Bruks Stefen (1999). “İstehsalın Qloballaşması və işğal mənfəətlərinin dəyişməsi.” Münaqişə həlli jurnalı 43, 6:646-70

Bueno de Meskita, Bryus və Vilyam H. Rayker (1982). “Secmə nüvə silahlarının yayılması keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.” Münaqişə həlli jurnalı 26, 2:283 – 306

Kalqren V.M. (1977). II Dünya müharibəsində İsveçin xarici siyasəti. London: Ernest Benn.

Kassels, Alan (2003). “İdeologiya.” Robert Boys və Cozef A Maylonun nəşrində, İkinci Dünya Müharibəsinin səbəbləri: Mübahisə davam edir (London: Palqrav MakMillan): 227-48

Çukri Neyzli və Robert C. Nort (1989). “Beynəlxalq əlaqələrdə əlaqə təzyiqi: Konsepsiya və nəzəriyyə”, Manus, İ.Midlarski nəşrində Müharibə tədqiqatlarının məlumat kitabı (Boston, MA; Unvin-Hayman): 289 – 326

Kobden Riçard (1903). Riçard Kobdenin siyasi yazıları. Cild I, 4-cü nəşr, London: T. Fişer Unvin

İst Moris A., və Filip M. Qreqq (1967). “Beynəlxalq sistemdə Əməkdaşlıq və münaqişəyə təsir edən amillər.” Rüblük Beynəlxalq tədqiqatlar 11, 3: 244 – 69.

Enql Elois, Lori Paananen və Eloiz Paananen (1922). Qış müharibəsi: Finlandiyaya Sovet hücumu 1939 – 1940. Nyu- York: Stakpol

Ferçayld Baykon (1990). Birləşmiş Ştatlar qüvvələrinin İslandiyada oturdulması qərarı, 1941. Vaşinqton: ABŞ ordusunun Hərbi Tarixi Mərkəzi.

Fazal Tanişa (2002). “Uduzmaq üçün doğulmuş və sağ qalmağa məhkum edilmiş: Beynəlxalq sistemdə dövlətlərin ölümü və yaşaması.” Çap edilməmiş dissertasiya. Stanford Universitetinin Siyasi elmlər fakültəsi

Foks Annet Beyker (1959). Kiçik dövlətlərin gücü: II Dünya müharibəsində diplomatiya. Çikaqo: Çikaqo Universitetinin nəşri Press

Qartske Erik (1998). "Biz hamımız birlikdə yola gedə bilmərikmi? Motiv, İmkanlar və Demokratik sülhün kökləri." Siyasi elmlər üzrə Amerika jurnalı 42, 1: 1- 27.

Qartske Erik (2004). "Varlı qonşular: Müharibə, Sülh və İqtisadi inkişaf." Çap olunmamış materiallar. Siyasi elmlər fakültəsi, Kolumbiya Universiteti.

Qartske Erik (2005). "(Digər) Liberal Sülh." Çap olunmamış materiallar. Siyasi elmlər fakültəsi, Kolumbiya universiteti.

Qartske Erik (öndə gələn). "Qloballaşma, İqtisadi tərəqqi və Ərazi münaqişəsi." Mayls Kahler və Barbara Volterin nəşrində, Qloballaşma dövründə ərazi və münaqişə (Kembric: Kembric Universitetinin nəşri)

Qartske Erik və Quan Li (2003). "Müharibə, sülh və görünməz əl: İqtisadi qloballaşmanın müsbət kənar siyasi təsirləri." Rüblük Beynəlxalq Tədqiqatlar 47, 4: 561 – 86

Qartske Erik, Quan Li və Çarlz Boehmer (2001). "Sülhə investisiya qoyuluşu: İqtisadi qarşılıqlı asılılıq və beynəlxalq münaqişə." Beynəlxalq Təşkilat 55, 2: 391 – 438

Qlediç Kristian S. (2002). "Genişlənmiş ticarət və ÜDM haqqında məlumatlar." Münaqişə həlli jurnalı 46, 5: 712 – 24

Qoçman Çarlz S. və Ziv Maoz (1984). "Hərbişdirilmiş dövlətlərarası mübahisələr, 1816-1976: Prosedurlar, Nümunələr və Bəsirətlər." Münaqişə həlli jurnalı 28, 4: 585 – 615

Qurr Ted Robert, Keyt Cəqqərz və Uill H. Mur (1989). İctimai Siyasət II. Siyasi strukturlar və rejim dəyişikliyi 1800-1986, "Kod kitabı." Merilend universiteti.

Qvartney Ceyms və Robert Louson (2000). Dünyanın iqtisadi azadlığı: 2000-ci ilin illik hesabatı. Vankuver, BC: Freyzer İnstitutu

Hagglof Qunnar M. (1960). "Neytrallıq testi: İsveç II Dünya müharibəsində." Beynəlxalq məsələlər 36, 2: 153 – 67.

Haikiö Martti (1983). "Şimali Avropa uğrunda mübarizə, sentyabr 1939 - iyun 1940," Henrik S. Nissen nəşrində Skandinaviya II Dünya Müharibəsində (Minneapolis: Minnesota Universitetinin Nəşriyyatı): 53-97.

Cəqqərz Keyt və Ted R. Qurr (1995). "Demokratiyaya keçid: Demokratiyanın "III dalğasının" İctimai Siyasət III məlumatları ilə izlənməsi." Sülh tədqiqat jurnalı 32, 4: 469 – 82

Co Donq-Cun və Erik Qartske (2002). "Nüvə silahlarının yayılmasının əsas amilləri" Nəşr edilməmiş materiallar. Siyasi elmlər departamenti. Pensilvaniya dövlət universiteti və Kolumbiya universiteti

Cons Daniel, Stuart Bremer və C. David Singer (1966). "Hərbişdirilmiş dövlətlərarası mübahisələr. 1816 – 1992: Rasional, kodlaşdırıcı qaydalar və empirik nümunələr." Münaqişənin idarə olunması və sülh elmi 15, 2: 163 – 213

Kant İmmanuel (1724-1797). Daimi Sülh. Nyu York : Liberal incəsənətlər nəşriyyatı.

Kersuadi Fransua (1990). Norveç 1940. London: Kollinz.

Kissincer Henri (1994). Diplomatıya. Nyu York : Simon və Şuster.

Liberman Peter (1969). İstıla öz bahasını ödəyirmi? İşğal edilmiş sənaye cəmiyyətlərinin istismarı. Prinston NC : Prinston Unversiteti Nəşriyyatı.

Libknext Karl (1969). Militarizm və Antimillitarizm: Beynəlxalq gənc sosialist hərəkatına xüsusi yanaşma ilə. Nyu - York: Hovard Fertiq

Mansfild Edvard D. və Cək Snayder (2002 b). “Natamam demokratikləşdirmə və hərbi münaqişələrin başlanması.” Rüblük beynəlxalq tədqiqatlar 46, 4: 529 – 50

Maoz Ziv və Bryus Rasset (1992). “Alyanslar, təmaslar, məsafə, sərvət və siyasi sabitlik: Demokratiyalar arasında münaqişənin yoxluğu statistik artefaktdır?” Beynəlxalq əlaqələr 17,3:245 – 68

Merşaymer Con (1984). “Avropada nüvə silahları və təhdid.” Beynəlxalq Təhlükəsizlik 9, 3: 19-46.

Merşaymer Con C. (1993). “Ukraynanın nüvə faktoru halı.” Xarici İşlər 72, 3: 50-66

Mill Con Stüart (1902). Siyasi iqtisadın prinsipləri. Nyu - York: Applton.

Monteskyö Baron de (1748 [1989]). Qanunların Ruhu. Kembric: Kembric Universiteti Nəşriyyatı.

Moravçik Con A. (1997). “Üstünlüklərə ciddi yanaşma: Siyasi İqtisadın Liberal nəzəriyyəsi.” Beynəlxalq təşkilatlar 51, 4: 515 – 53

Onil Con R. və Bryus Russet (1997). “Klassik liberallar doğru idilər: Demokratiya, qarşılıqlı asılılıq və münaqişə, 1950-1985.” Dünya Siyasəti 52, 1: 1-37

Onil Con R. və Bryus Russet (1999), “Kant sülhü: Sakit Okean demokratiya, qarşılıqlı asılılıq və beynəlxalq təşkilatlardan faydalanır.” Dünya siyasəti: 52, 1: 1 -37.

Riçardson Luis F. (1960). Ölümçül davaların statistikasını. Pitsburq: Dördbucaqlı/ Şümşad

Rozato Sebastian (2003). “Demokratik sülhün nəzəriyyəsinin yalnız məntiqi.” Amerikan siyasi elminə baxış 90, 4: 585-602

Russo David, Kristofer Gelpi, Dan Rayter və Pol K. Hut (1996). “Demokratik sülhün ikili təbiətinin qiymətləndirilməsi, 1816-1988.” Amerikan siyasi elminə baxış 90, 3: 512-33

Rasset Bryus (1993), Demokratik sülhün dərk olunması: Soyuq müharibədən sonrakı dünya üçün prinsiplər. Prinston NC: Prinston Universitetinin Nəşriyyatı

Rasset, Bryus və Con R. Onil (2001). Sülhün üçbucağı: Demokratiya, qarşılıqlı asılılıq və beynəlxalq təşkilatlar. Nyu York: Norton

Saqan Skot D. və Kennet N. Voltz (2003). Nüvə silahlarının yayılması: Debat. Nyu York, Norton

Şelling, Tomas (1966). Silahlar və təsir. Nyu Qavan, CT: Yel Universiteti nəşriyyatı.

Singer C. David və Melvin Smol (1966). “Rəsmi Alyanslar, 1815-1939: Kəmiyyət təsviri.” Sülh tədqiqatları jurnalı 3, 1: 1-32.

Smoll Melvin və C. David Singer (1990). “Rəsmi alyanslar, 1816-1965; Əsas məlumatların yayılması”. C. David Singer və Pol F. Dayelin nəşrində müharibənin uyğunluqlarının ölçülməsi (Ann Arbor, MI: Miçigan Universitetinin nəşriyyatı): 159-90.

Straçan Hyu (2001). I Dünya müharibəsi. I cild: Silahlar haqqında. Oksford: Oksford Universitetinin Nəşriyyatı.

Sammerz Robert və Alan Heston (1991). Penn Dünya cədvəli (5-ci işarə): Beynəlxalq müqayisələrin genişləndirilmiş komplekti, 1950 – 1988. “Kod kitabı” NBER N 1562. İqtisadi tədqiqat Milli bürosu.

Taker Riçard (1999). BTSES: İkiqat zaman-serialları kəşifən seksiyalar məlumat analizinin sərfəliliyi, versiya 4.0.4. Kompyuter proqramı. Vanderbilt un-ti

Veinberq Gerhald L. (1994). Silahlar yanında dünya: II Dünya müharibəsinin yeni tarixi. Kembric: Kembric Universitetinin nəşriyyatı

Zimke Örl F. (1990). Norveç və Danimarkanın işgal edilməsi haqqında Alman qərarı. Vaşinqton, DC: ABŞ Ordusunun hərbi tarix mərkəzi.